

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

**ПРЕСТИЖ ПРОФЕСІЙ З ПІДВИЩЕНИМИ ВИМОГАМИ ДО
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНОЇ
СПРЯМОВАНOSTІ ВИПУСКНИКІВ ЗОШ**

Курсова робота

студентки 37 групи

соціально-психологічного факультету

Ковальчук Лідії Валеріївни

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, доцент

Кириченко В.В.

Житомир - 2009

ЗМІСТ

Вступ

Розділ I. ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

- 1.1. Мотиваційні фактори формування професійної спрямованості
випускників ЗОШ.....6**
- 1.2. Формування престижу інтелектуальних професій у структурі
професійного самовизначення школярів.....16**

Розділ II. ПРОФОРІЄНТАЦІЙНА РОБОТА ЗІ СТАРШОКЛАСНИКАМИ

- 2.1. Форми та методи профорієнтаційної роботи зі школярами.....25**
- 2.2. Шляхи оптимізації профорієнтаційної роботи з учнями старшого
шкільного віку.....33**

Підсумок

Список використаних джерел

Додатки

Вступ

Актуальність дослідження. У період, коли економічні труднощі породжують занепад в культурній, освітній та інших сферах життя, коли значна частина населення перебуває в дуже складному становищі, молодь все більше звертає свої погляди на престижні та високооплачувані професії. Все менше школярів прагне в майбутньому стати космонавтами, лікарями, вчителями. В результаті такого зростання престижу високоінтелектуальних професій перенасиченими стали факультети менеджменту, дипломатії, журналістики, тоді як країна все більше відчуває потребу в спеціалістах прикладних спеціальностей. не кожен із тих, хто закінчив відповідні факультети зможе бути хорошим дипломатом, юристом тощо. Дуже часто такі люди отримують роботу лише завдяки зв'язкам. В результаті такого відбору, коли талановитий молодий спеціаліст не отримує відповідного робочого місця, а влаштовується менш здатний до такої роботи, страждає держава. Масовий характер цього явища в значній мірі гальмує розвиток країни. Тому актуальною нині є потреба глибокого дослідження цієї проблеми та пошуку шляхів її вирішення.

Об'єктом нашого дослідження є структура професійної спрямованості випускників загальноосвітніх шкіл.

Предмет дослідження: процес зростання попиту на високоінтелектуальні професії, такі як менеджер, маркетолог, фінансист, юрист, дипломат та ряд інших у структурі професійної спрямованості випускників шкіл. Розвиток тенденцій серед молоді на освоєння таких спеціальностей.

Мета дослідження: визначення механізму формування престижу деяких професій інтелектуального характеру, умов його формування та пошук практичних рекомендацій для уникнення викладених вище проблем.

Основні гіпотези дослідження:

1. На схильність до високоінтелектуальних професій здійснює вплив розвиток професійних інтересів, установки, рівень розвитку мислення, мотиви, особистісні властивості.
2. Основним фактором, який впливає на формування престижу професії є рівень її оплачуваності.

Виділимо такі завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукові джерела з питань дослідження особливостей професійного самовизначення випускників ЗОШ.
2. Виявити особливості професійних інтересів у старшокласників і схильності їх до інтелектуальних професій.
3. Визначити шляхи оптимізації профорієнтаційної роботи зі школярами.

Методологічні та теоретичні основи дослідження: теоретико-методологічною основою дослідження стали вітчизняні концептуальні положення щодо формування та розвитку професійної особистості (Е.А.Клімов, Н.Побірченко, Н.Літвінова, Г.Єгорова, В.Синявський, В.Кобченко, Н.Кондратова, Г.Попова).

Серед **методів дослідження** використано такі: 1) анкетне опитування школярів, 2) характеристика проблеми спеціалістами-психологами, діячами системи вищої освіти; 3) порівняльний аналіз статистичних даних.

А також:

- Методики дослідження особистісної здатності учнів до вибору професії: «Вивчення професійних намірів старшокласників»; анкета: «Що мені подобається?»

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження: шляхом анкетування досліджено інтереси і професійні наміри учнів старшої школи; встановлено психологічні особливості вибору майбутньої професії старшокласників.

Практичне значення роботи: на наш погляд, дане дослідження буде корисно використати у практиці шкільного психолога з метою удосконалення існуючих та пошуку нових форм профорієнтаційної роботи зі старшокласниками.

РОЗДІЛ І. ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

1.1. Мотиваційні фактори формування професійної спрямованості випускників ЗОШ

Сьогодні соціально-економічна ситуація стає все динамічнішою, кардинально змінився ринок праці. Інтенсивний розвиток економіки обумовив необхідність професійної мобільності і конкурентоспроможності робітників. Постає питання вибору професії. Вибір професії – це досить складний та тривалий мотиваційний процес, адже від правильного вибору професії найбільше залежить задоволення людини власним життям [4]. Професійне самовизначення є важливим фактором самореалізації особистості в конкретній професії. Постійний пошук свого місця в світі професій дозволяє особистості віднайти себе як фахівця, спеціаліста, потрібного суспільству.

Професійне самовизначення істотно впливає на формування життєвої перспективи: на матеріальне благополуччя, психологічну гармонію, самооцінку, на місце проживання, поїздки і переїзди, й на багато іншого – важко назвати хоча б один аспект способу життя, на який не впливав би істотно вибір професії, зроблений після закінчення школи.

Вже з перших кроків дитини батьки задумуються про її майбутнє, уважно слідкують за інтересами і схильностями своєї дитини, стараються визначити й передбачити її професійну долю. На завершальному етапі навчання в школі питання вибору професії набувають особливої гостроти.

Саме в юному віці істотно змінюються внутрішні умови, які опосередковують зовнішній вплив на особистість. Потреба у самовизначенні стає головною, виникає внутрішня тенденція до інтеграції вже наявних властивостей і ставлень, оскільки формування життєвого плану, мотивів вибору потребує внутрішньої узгодженості та цілісності.

Нерідко професійні плани підлітків розпливчасті, аморфні, мають характер мрії. Вони частіше всього вбачають себе у різних емоційно привабливих для себе професійних ролях, але кінцевого психологічно обґрунтовного вибору зробити не можуть.

Психологічний зміст процесу професійного самовизначення полягає не лише в спрямованості на вибір конкретної професії, але і в знаходженні внутрішніх, психологічних підстав такого вибору.

Отже, перш ніж вибрати своє робоче місце, людина вибирає те місце в житті, яке вона б хотіла зайняти, вступаючи в ту чи іншу професійну групу і те становище (матеріальне, соціальне, службове), якого вона хотіла би досягти завдяки своїй діяльності. Найбільшого значення мають ті компоненти життєвого плану, реалізація чи досягнення яких виявляється обумовленою вибором професії, що надає їм значення мотивів [19].

Аналізуючи проблему мотивації, слід чітко розрізняти мотив – як спонукання, що дійсно служить причиною виконання дій, і мотивацію або пояснення причин вже виконаних дій самим суб'єктом й суттєво може відрізнятися від істинних мотивів.

Актуальність питання мотиваційних факторів та їх впливу на обрання професії пояснюється з одного боку тим, що індивідуальні характеристики (установки, потреби, інтереси, рівень досягань, особливості інтелекту) значно впливають на вибір професій.

Відомий психолог Е.А. Клімов називає вісім факторів при виборі професії:

- позиція старших членів сім'ї;
- позиція товаришів;
- позиція вчителів, шкільних педагогів;
- особисті професійні плани;
- здібності;
- суспільне визнання;

- інформованість;
- задатки [12].

На вибір професії впливає безліч факторів, а саме соціоекономічний статус, інтелект, спеціальні здібності, стать, а також професія батьків. На думку Холланда, більшість соціальних та психологічних впливів, які спрямовуються на цей вибір, здійснюються в дитинстві [12]. Розглянемо вплив конкретних факторів на вибір професії:

Теорія Я концепції. Сутність теорії полягає в тому, що людина прагне обрати професію, яка відповідає уявленням про себе. Стверджуючись у професії, яка відповідає Я концепції, людина досягає самоактуалізації.

Теорія особистісних рис. Основна ідея теорії полягає в тому, що існує співпадання між родом занять, які обирають люди, з їхніми рисами особистості. Відмінність від попередньої теорії в тому, що теорія рис має діло з фактичними, вимірюваними особливостями, а не з тим, як людина сприймає саму себе.

Холланд розробив систему підбору професії на основі ступеня виразності в індивіда 6 рис особистості: 1) реалістичність; 2) допитливість; 3) товариськість; 4) жорстке слідування нормам та правилам; 5) ініціативність; 6) артистичність. Наприклад, людина, якій притаманні риси (2) і (5), могла би стати науковцем, а риси (3) і (4), – скажімо медичною сестрою [5].

Батьківські установки. Роу вважає, що стосунки між батьками та дітьми призводять до формування у дітей установок, потреб та інтересів, одним із проявів яких у дорослому житті стає вибір професії.

Практичні міркування. У періоди економічного спаду та масового безробіття у людей може не бути вибору, та їм, можливо, потрібно буде обрати таку професію, яка дозволить знайти роботу та забезпечить засобами до існування. Трапляються випадки, коли, наприклад, мріючи

бути музикантом, людина замість цього стає державним службовцем або медичним працівником [18].

Орієнтація на певний вид діяльності та вибір професії набуває широкого значення, виступає в якості однієї із сторін орієнтації соціальної – спрямованості індивіда на входження у певний соціальний клас, прошарок, соціальну групу суспільства.

Взагалі, над проблемою професійного вибору та мотивації працювали такі вчені як Є.П. Ільїн, Г. Крайг, І.С.Кон, Ф.У.Тейлор, Е.Мейо, Ф. Ротлісбергер, Д.Макгрегор, У.Уайт, Ф.Герцберг, К.Муздибаєв, Л.А.Головей.

У фундаментальних працях Л.І.Божович, В.С.Мерліна, К.К.Платонова професійна мотивація є характеристикою такого системоутворюючого фактору особистості, як професійна спрямованість, що характеризує ступінь прояву прагнення до оволодіння професією та бажанням працювати за нею.

Під мотивацією ми розуміємо чинники, що викликають активність і визначають її спрямованість. Мотивація обумовлює поведінку та діяльність, і здійснює вплив на професійне самовизначення, на задоволеність людини своєю працею.

Професійна мотивація – це дія конкретних чинників, які обумовлюють вибір професії і тривале виконання обов’язків, які пов’язані із даною професією [18].

Ця інформація відображає деякі мотиваційні фактори, проте можна припустити, що вони носять швидше характер соціальних установок, ніж особистісних мотивів, тому що мотиви вибору і професійні цінності були виражені одними й тими ж поняттями, наприклад “зарплата”, “престиж”, “умови праці”, т.д. З цієї точки зору до мотивів можна з впевненістю віднести заробітну плату, організацію праці, можливість творчості, вид

праці, умови праці, престижність, реалізація індивідуальних якостей, значимість роботи.

Як правило, дослідження, які присвячуються профспрямуванню, а саме питанню мотивації професійної направленості, показують, що на питання вибору професії відповідають тільки ті учні, які вже вибрали професію і з позицій сьогодення пояснюють, чому саме той, а не інший вид діяльності вони обрали.

Серед опитуваних школярів заробітну платню, як фактор, віднесли на перше місце. Висока зарплата, як мотиваційний фактор приводиться у багатьох дослідженнях. [11].

Огляд досліджень ролі матеріального винагородження як мотиваційного чинника свідчить про неоднозначність результатів. Гроші, відповідно до даних різних досліджень, посідають третє місце в ієрархії мотивів, які спонукають людину до трудової діяльності.

Неоднозначність результатів пояснюється специфічністю вибірки обстежуваних, соціокультурним контекстом тощо. Загалом гроші, як генералізоване підкріплення, мають таку властивість, як “ненасичуваність” (грошей завжди не вистачає). Проте прагнення до матеріального збагачення з віком і з досягненням певного його рівня (достатнього для “нормальної” життєдіяльності) дещо зменшується. Наявність у людини достатньої кількості грошей забезпечена фінансово, далеко не завжди візьметься виконувати нецікаву роботу тільки задля заробітку. Для деяких людей гроші – досить слабкий мотиватор: вони шукають спокій, творчість, прагнення розвиватися тощо. Для людини ж, якій бракує найнеобхіднішого, гроші – істотний мотиваційний фактор [2].

Без сумнівів можна класифікувати фактор престижності професії, який може бути також і соціальною установкою. До важливих мотивів можна віднести й потребу в реалізації індивідуальних особливостей,

можливість заслужити повагу оточуючих, співвідношення інтересів, здібностей і можливостей.

Великою рідкістю є наявність таких факторів, як прагнення задовольнити в праці духовні потреби, наприклад, пізнавальні. Значним фактором є любов до людей, але проявляється він рідко, переважно в тих людей, які обрали професію педагога, лікаря, психолога.

Варто відзначити такі окремі фактори, як прагнення реалізувати своє покликання, прагнення участі в суспільнокорисній праці, самоствердження, самовдосконалення.

Проте мотиви щодо обрання професії у молоді не завжди є стійкими [3]. Вони дуже часто міняються як і інтереси, погляди, світобачення. Неможливо і стовідсотково ранжувати мотиви, адже який би список не запропонував дослідник на достатньо великій вибірці, обов'язково знайдуться особи, які рідкісний фактор поставлять на перше, а найбільш розповсюджені – на останнє місце.

Значний вплив на вибір професії має взаємозв'язок між мотиваційними установками і сімейним вихованням. Діти нерідко обирають професію, яку обрали їм їхні батьки, або яку вони спроможні дати дитині.

У мотивацію вибору професії великий внесок роблять деякі побутові фактори, такі як близькість вузу до дому, вступ до навчального закладу “за компанію” тощо.

По відношенню до школярів, які проживають у сільській місцевості, виявляється тенденція обирати професії промислового виробництва, що мотивується прагненням переїхати до міста. Таку групу мотивів можна назвати егоїстичними [19]. Багато учнів сільських шкіл взагалі відмовляються відповідати на питання обрання професії, оскільки не мають що сказати. На запитання “Куди будеш вступати після школи?”

відповідають “Піду в армію, щоб вдома не сидіти” або “Не знаю, що я вмію робити взагалі”.

Продовжуючи обговорення питання, потрібно повернутися до такого важливого фактора, як престиж професії. Серед молоді донедавна прослідковувалася втрата інтересу до професій типу “людина – техніка”. Ще наші батьки при соціалістичному устрої мріяли стати космонавтами, пілотами, авіаконструкторами, водіями військової техніки тощо. Мотивуючим фактором було піднесення НТР у світі. Після розпаду Союзу ці професії втратили популярність, престижу набули професії артиста, журналіста, хореографа, юриста, міліціонера, комерсанта. Проте здобути таку професію не кожному було матеріально під силу, і мрії ці залишалися мріями. Але необхідність ЗМІ, підвищення потреб людини в покращенні житлових умов і комфорту призвело до підвищення попиту на професіоналів техніків. Оплата праці техніків, будівельників, програмістів, монтажників, слюсарів, сантехніків зросла, у зв’язку з підвищенням цін на житло, побутову техніку, будматеріали. Молодь вчиться самостійно за допомогою праці, здебільшого фізичної, заробляти кошти на задоволення власних потреб. Юний технік мотивує свій вибір взаємозв’язком інтересів і вмінь, можливістю заробити гроші, та користю, яку він приносить суспільству.

Вагоме місце посідає також вплив ЗМІ як фактор формування професійної спрямованості. Цей фактор впливає майже однаково на міську і сільську молодь, адже більшість вільного часу вона проводить біля екранів телевізора, переглядає журнали, сидить в інтернеті.

Підсумовуючи, варто сказати, що поведінка особистості, тим більше в ситуації вибору, майже ніколи не визначається одним мотивом. Вона є результатом дії складної системи мотивів, тобто будь яка конкретна потреба особистості може бути задоволена за допомогою різноманітних мотиваційних утворень. Мотивація свідомого вибору професії – це

система спонукань, спрямованих на реалізацію потреби в оволодінні певним видом діяльності. Вона формується в людини по мірі усвідомлення нею суспільної важливості обраної діяльності і правильної оцінки своїх індивідуальних схильностей та здібностей [19].

Тут доцільно ще сказати про основні помилки, які допускає молодь при виборі професії. Насамперед, це “фатальність вибору” професії, молода людина вважає, що вибравши один раз професію, не зможе зробити інший, здебільшого правильний вибір. Наслідком такого вибору стає нелюбов до професії, безпродуктивна діяльність. Молода людина також може обирати професію тільки тому, що їй просто подобається чи не подобається людина, яка займається таким видом діяльності.

Також небезпечне ототожнення шкільного навчального предмета з професією, молодь нездатна інколи відрізнити ці два поняття. Професії можуть бути лише асоційовані з декількома шкільними предметами [12]. Дуже часто молодь має застарілі уявлення про характер праці, забуває про стрімкий розвиток техніки і науки.

Більшість молоді, обираючи професію, орієнтується на мотиви матеріальної вигоди, соціального престижу професії та комунікативні мотиви. Важливу роль в цьому відіграють стереотипи. Наприклад, стереотип пристижності професії.

Деякі важливі професії для суспільства вважаються негідними, викликають сором (сміттєзбирач, двірник). Економіст чи психолог анітрішки не важливіший для суспільства, ніж сантехнік чи хімік. Престижність професії повинна враховуватися, але після врахування інтересів і здібностей людини. Проте ще так багато молоді робить велику помилку, обираючи професії, судячи по зовнішньому, першому враженні про неї.

Захопившись лише зовнішньою стороною професії, молодь помиляється в її легкості. Наприклад, за легкістю, з якою актор на сцені створює образ, стоїть напруженна буденна праця.

Орієнтуються на думку випадкових людей, не враховуючи свої здібності й індивідуальні якості, відсутністю запасних варіантів вибору та мотивуючи свій вибір волею вибору батьків. Невміння й небажання розібратися в своїх особистісних якостях, незнання й недооцінка своїх фізичних особливостей, незнання основних дій, операцій і їх порядку при вирішенні та обдумуванні завдань вибору професії призводить до плачевних результатів у майбутній професійній діяльності. Молоді бракує психологічних профконсультацій, вона боїться звертатися до психологів. До таких молодих людей належать мало інформовані особистості, що потребують негайної допомоги, професійного консультування та найголовніше, втручання дорослих.

І в подальшому, для молодих людей, які вже вступили до професійного навчального закладу, проблема вибору професії не стала вирішальною. Частина з них розчаровується у правильності свого вибору вже на першому році навчання, інша – на початку самостійної професійної діяльності. Деяка частина молоді після закінчення професійної школи не зможе знайти роботу за отриманою професією і поповнить ряди безробітних. Це означає, що питання вибору професії знову стане для неї актуальним. Психічне напруження, тривожність, неспокій, невпевненість в майбутньому будуть стимулювати пошук себе у світі праці.

Перед молодими людьми, які отримали професійну підготовку, постають питання працевлаштування, вирішення яких є дуже болючими. Адже наша держава не завжди може працевлаштувати молодого спеціаліста. Саме тоді настає ще один критичний період професійного самовизначення.

Для успішного навчання у вузі одного лише сформованого в школі вміння вчитися (та й то нерідко лише під безпосереднім керівництвом вчителя) вже недостатньо. Важливо, щоб студент не просто вмів вчитися самостійно, а спрямовував свою творчу пізнавальну активність на життєве самовизначення й професійне самоствердження. Пізнавальна мотивація, інтерес до професії та її опанування — один із найважливіших факторів успішного навчання студентів. Результати, отримані в деяких дослідженнях із педагогічної психології, дозволяють стверджувати, що висока позитивна мотивація може відігравати роль компенсаторного фактора за умови недостатньо високого рівня розвитку спеціальних здібностей чи прогалин у необхідних знаннях, вміннях і навичках студента. У зворотному ж напрямку такої компенсаторної залежності не спостерігається.

Це означає, що ніякий високий рівень інтелектуальних здібностей студента не може компенсувати низьку його навчальну мотивацію та безпосередньо сприяти успішній навчально-професійній діяльності. У свідомлення визначального значення мотивації для навчальної діяльності призвело до формулювання принципу мотиваційного забезпечення навчального процесу.

1.2. Формування престижу інтелектуальних професій у структурі професійного самовизначення школярів

Вибір професії і реалізація життєвих планів залежить від особистісних якостей, інтересів та психофізіологічних нахилів особистості до певного фаху. До особистісних якостей можна віднести рівень самооцінки, рівень домагань, ціннісні орієнтації, емоційно-вольові властивості, інтелектуальні.

В нашому дослідження були поставлені наступні завдання: виявити особливості професійних інтересів у старшокласників і схильності їх до інтелектуальних професій, визначити взаємозв'язок професійних інтересів і особистісних якостей у старшокласників, а також визначити, які саме професії користуються найбільшою повагою і попитом серед школярів.

Соціологічні дослідження, які проводилися за ініціативою Державного центру зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України свідчать, що головним чинником у виборі майбутньої професії виступають поради батьків та родичів, друзів та знайомих. Майже 70 відсотків молодих людей прагнуть отримати вищу освіту. При виборі навчального закладу основними факторами є:

- інтерес до вибраної професії (59,9%);
- зручне розташування вузу (28,3%);
- престижність обраного закладу (18,3%);
- відносна легкість складання вступних іспитів (15,7%);
- відносна дешевизна навчання (8,5%).

Більшість молодих людей прагне працювати в невиробничій сфері і вважає престижними професії, які дають можливість відкрити власну справу й отримувати високі та стабільні заробітки. Дещо тривожним є те, що значна частина молоді, обираючи навчальний заклад, не має наміру працювати за обраною професією. Найбільший попит серед молоді (а

подекуди і їхніх батьків), яка планує продовжити навчання у вищих навчальних закладах, мають професії фінансиста (зокрема у банку), аудитора, юриста, програміста, менеджера, спеціаліста з організації готельного та туристичного бізнесу [23].

Так, молодь, як ніхто інший, відчуває кон'юнктуру ринку праці. За останній час перелік професій, що вважаються престижними, зазнав зміни. Якщо 5—7 років тому користувались попитом та були престижними професії радіотехнічного напрямку, то сьогодні молодь надає перевагу професіям, пов'язаним із комп'ютерними технологіями, менеджментом та маркетингом. Можна зробити висновок, що професії, які пов'язані з розвитком новітніх технологій і можуть бути затребувані як у нашій країні, так і за її межами, мають найбільшу привабливість для молоді.

До чинників, які впливають на визначення престижності професії сьогодні, можна віднести передусім розмір заробітної плати, а також умови праці, реальність працевлаштування, інтерес до обраної професії, соціальний статус професії (у формуванні якого певну роль відіграють ЗМІ) та подекуди можливість реалізувати себе, працюючи за кордоном.

Крім того, попит на фахівців на ринку праці не завжди співпадає з переліком найпрестижніших для молоді професій. Останнім часом простежується стійка тенденція до відновлення роботи підприємств у виробничій сфері. Працедавцям все частіше необхідні робітники традиційних технічних професій, але високої кваліфікації — токарі, верстатники широкого профілю, будівельники, котрі уміють працювати із сучасними матеріалами та за сучасними технологіями, тощо. Однак, на жаль, ці професії не викликають великого інтересу у молодих громадян.

Аналогічна ситуація і зі спеціалістами з вищою освітою. Ринок потребує кваліфікованих педагогів, конструкторів, технологів, механіків, інженерних працівників для різних галузей, але найчастіше саме випускники відповідних навчальних закладів не бажають працювати за

набутою професією. Наприклад, незважаючи на достатню кількість педагогічних вузів та випускників даного профілю, потреба у педагогах існує практично в усіх регіонах країни.

Часто молоді люди завищують свої вимоги до працедавця щодо умов праці, її оплати та змісту професії, що також ускладнює відповідність попиту та пропозиції на ринку праці.

Час біжить швидко. І кожен день наближує нині ще учнів випускних класів до завершення шкільного навчання. Одинадятикласники вже «приміряють» до себе майбутнє: вирішують ким стати і якими бути в обраній професії. Але коли формуються професійні орієнтири школярів, то юним нерідко потрібна не тільки підтримка і розуміння батьків, а ще й кваліфікована допомога професіоналів.

Ми порівнюємо результати даного дослідження з опитуванням, що стосувалося визначення планів на майбутнє, загальної орієнтації випускників у світі професій, професійних уподобань та чинників, які впливають на їх професійне самовизначення, вимог до майбутньої роботи, сфер діяльності тощо. Всього опитуванням було охоплено 898 випускників шкіл Києва та Тернополя, з яких 399 (44,4%) юнаків та 499 (56,6%) дівчат.

Опрацювавши результати дослідження, ми з'ясували, що продовжити навчання у вищих навчальних закладах планували 81,6 % учнів шкіл, охоплених анкетуванням, вступати до професійно-технічних навчальних закладів – 11,9 %, а працювати – лише 4,8 %. Зафіксовано й певні відмінності у пріоритетах між різними категоріями випускників. Бажання навчатися у ПТУ характерне значною мірою для випускників сільських та шкіл «малих міст» у районах, тоді як мрія основної маси тих, хто закінчував ЗОШ у райцентрах, Києві та Тернополі, – вступ до вищих навчальних закладів. Найбільше наших випускників хотіли б бути менеджерами, вчителями, економістами, лікарями, правоохоронцями,

програмістами, перекладачами, працівниками банків, медичними сестрами. При цьому юнаки та дівчата не враховують того, що ринок праці України взагалі перенасичений такими спеціалістами як бухгалтери, економісти, менеджери, вчителі, юристи.

Робітничі професії серед випускників 12-х класів користуються незначним попитом (у 10,6 % від загального числа опитаних). І якщо взяти хлопців, то вони надають перевагу професіям водія, автослюсаря, столяра, електрозварника, електрика, тоді як дівчата мають намір стати перукарями, кухарями, кондитерами, барменами, офіціантами, закрійниками, масажистами, секретарями, операторами ПК. І тільки одиниці хочуть бути токарем, ковалем, ткалею чи дояркою, потреба в яких постійно зростає внаслідок економічного пожвавлення в Україні. Звичайно, більше зорієнтовані на здобуття робітничих професій випускники сільських шкіл. Майже не обираються класичні професії у промисловості, сільському господарстві. Наприклад, на спеціальність інженера зорієнтовані лише 1,4 % опитаних, ветеринара – 0,2 %, лісника, фермера – 0,1 %.

Серед факторів, що справляють визначальний вплив на вибір майбутньої професії, високі оцінки отримали такі чинники: сподівання на високі заробітки, престиж професії, власні інтереси, можливість майбутнього працевлаштування. При цьому свої здібності майже половина опитаних не враховує при виборі майбутньої професії. Оцінюючи шанси на успіх при вступі до вищого навчального закладу, загалом 35,3 % учнів випускних класів вважають їх "значними", 37,4 % зазначають, що вони "є, хоч і невеликі", 1,9 % зізнаються: "шансів майже немає" та 24,8 % було важко відповісти на це запитання.

В той же час 50,8 % випускників шкіл оцінюють свої шанси на вступ як "значні" і лише 0,4% стверджують, що їх "немає", а серед випускників сільських шкіл тільки 22,5 % впевнені у своєму вступі. Нас цікавили й подальші плани анкетованих в разі неуспіху при поступленні до вищої

школи. При невдачі на іспитах більшість опитаних (64,7 %) зазначила, що відпочиватиме та знову готуватиметься до вступу. Частина молодих людей планує ефективно використати час та пройти курсове навчання (більшу активність виявили дівчата – 52,3 % проти третини хлопців), 27,1 відсотка випускників шукатимуть постійну роботу, 17,9 % – зареєструються в центрі зайнятості, 10,6 % – задовольняться випадковими заробітками, 7,3 % – поїдуть працювати в інше місто.

У подібання майбутнього місця роботи за формами власності підприємств, установ різняться. Непопулярною є робота на підприємствах недержавного сектору: в ньому виявили бажання працювати лише 9,8% респондентів. 37,3 % молодих людей прагнутимуть започаткувати власну справу. Досить високий престиж роботи у державному секторі економіки – 34,7%. Якщо детальніше, то майже 20 % опитаних висловили бажання зайнятися фінансовою діяльністю. Престижними для своєї майбутньої праці випускники шкіл вважають також сфери освіти, медицини, державного управління, правоохоронних органів, промисловості, торгівлі, будівництва, транспорту і зв'язку. Меншою популярністю користуються військова служба, сільське господарство, громадське харчування. Суттєві розбіжності у визначенні престижності окремих сфер діяльності спостерігаються між юнаками та дівчатами. Дівчата надають перевагу сфері освіти (20,2%) і медицини (18,8%), тоді як лише 4,5% хлопців обрали ці види діяльності. Тільки 5,4% випускників сільських шкіл виявили бажання працювати у сільському господарстві.

На перше місце вони ставлять високий заробіток (64,3%), для 38,6% школярів важлива престижність роботи і лише для 37,6% – можливість застосувати свої здібності. Стабільний заробіток хочуть мати 37,2% випускників. При цьому, бажають просуватися по службі 32,4% та мати сприятливий режим і умови праці – 31,7%. Більше третини налаштовані отримувати від 1000 до 2000 грн., 26,2 % опитаних – понад 2000 грн. На

заробітки, що складають понад тисячу гривень здебільшого розраховують випускники шкіл столиці.

Проблеми зайнятості, небезпека безробіття турбують і випускників шкіл, проте дійсність ними сприймається дещо романтично. Незважаючи на те, що свідоме життя нинішніх одинадцятикласників пройшло у нових економічних умовах, лише 13,6% з них вважають безробіття закономірною ознакою ринкового суспільства. 66,7% проанкетованих переконані в тому, що безробіття не повинно бути, хоча світова практика свідчить про протилежне: безробіття є постійним супутником економіки більшості країн. Думаю, це свідчить про недостатній рівень вивчення суспільних предметів у школах.

Аналіз результатів соціологічних опитувань 2006-2007 рр. учнів загальноосвітніх шкіл, проведеного спеціалістами Державного центру зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України, дає можливість зробити висновок про те, що шкільна молодь недостатньо орієнтується у світі професій, незнайома із вимогами сучасного ринку праці, що є наслідком незадовільного рівня профорієнтаційної роботи та недостатньої компетентності практичних психологів у загальноосвітніх школах (де вони є в штаті). Помітна і така тенденція: переважна частина сучасної молоді уникає здобуття робітничих професій і найперше орієнтується на сфери діяльності, пов'язані з розподілом та перерозподілом фінансових і матеріальних ресурсів. Якщо ця ситуація збережеться й надалі, реальною стає загроза безробіття, а відтак необхідність перевчатися на ті професії, що мають попит на ринку праці.

1 вересня 2006 року в лекції в Національному університеті ім. Тараса Шевченка перший віце-прем'єр, міністр фінансів України Микола Азаров зазначив: «...робітник став чимось страшним, чим своїх дітей лякають». В нашій країні, визнав він, виник «надлишок спеціалістів з вищою освітою і не вистачає працівників робітничих професій» [23].

Нині назріла необхідність термінового оновлення і реформування системи профорієнтації та формування професійної спрямованості молоді. Перші уроки світобачення дитина отримує від батьків, але основну роль у розвитку орієнтирів в молоді відіграє школа як головна ланка виховної, освітньої роботи. Адже саме в школі отримують не просто знання, а ще й путівку у життя, формуючи в учнівській молоді стійку мотивацію до чесної праці, уміння критично оцінювати себе, власні здібності, співставляючи пошук власного місця в житті з потребами ринку праці.

І тут слушною є ініціатива, з якою у вересні 2007р. виступив директор Держаного центру зайнятості В. В. Галицький: розробити програму уроків «Реальне трудове життя» з організацією методичного супроводу їх проведення в усіх школах країни, а також розширити перелік комп'ютерних методик для тестування юнаків та дівчат, організувати навчання молоді роботі в Інтернеті з метою забезпечення ширшого орієнтування в світі професій та володіння сучасними технологічними та інформаційно-аналітичними інструментами [23].

Таким чином, особливим попитом серед молоді сьогодні користуються професійні спеціальності такі, як менеджер, юрист, економіст, де ще нижче стоять спеціальності перекладача, психолога і т. п. Серед більшої частини населення ходить думка, що дані професії носять, як правило, суто інтелектуальний характер, але при цьому автоматично забезпечують високий рівень матеріального доходу, надають певний соціальний статус, дозволяють досягти добробуту. Ось чому на сьогоднішній день у вузах проводяться значні набори на факультетах міжнародних відносин, менеджменту, юриспунденції, які, можливо, через деякий час будуть перевищувати набори на факультети прикладних спеціальностей.

Проблема у цьому питанні полягає, по-перше, в тому що не кожен із тих, хто закінчив відповідні факультети зможе бути хорошим дипломатом,

юристом тощо. Дуже часто такі люди отримують роботу лише завдяки зв'язкам. В результаті такого відбору, коли талановитий молодий спеціаліст не отримує відповідного робочого місця, а пробивається менш здатний до такої роботи, але по "блату", страждає держава. Справа в тому, що така тенденція носить досить значний, щоб не сказати масовий характер, і це справді гальмує розвиток молодій держави.

По-друге, якщо потік на факультети престижних інтелектуальних професій буде продовжуватися, то скоро ринок праці буде значно перенасичений такими спеціалістами. Зрозуміло, що якщо на ринку праці буде така чисельність менеджерів, яка перевищує попит на них, то це зумовить проблему працевлаштування для випускників вузів. У виграшному становищі виявляться ті, хто має певні переваги такі, як досвід роботи, додаткове знання комп'ютера, іноземних мов, поглиблене знання певної галузі для якої потрібен спеціаліст, друга спеціальність тощо. Враховуючи всі вищевказані фактори зазначимо, що в даній ситуації через кілька років або й раніше можливий другий "професійний бум", коли почнеться масова перекваліфікація спеціалістів з вищою освітою, тепер вже на спеціальності прикладного призначення.

У дослідженні було висунуто припущення, що основним фактором, який впливає на формування престижу професії є рівень її оплачуваності. Було доведено, що при виборі спеціальності загальна маса людей керується принципом матеріальної забезпеченості, яку дана спеціальність принесе. В основному, лише ті, хто не має можливості оплатити навчання чи іншим способом потрапити на факультети престижних спеціальностей, обирають інший шлях. Крім того рівень доходів визначає соціальний статус людини в суспільстві, атрибути високого статусу (дорогий автомобіль, золоті прикраси, дача і т. п.) Дозволяють виділити людину серед інших, віднести її до певного шару населення. Як правило, рівень доходів дозволяє скористатись послугами престижних фірм, сприяє

високому життєвому рівню. У наших тяжких економічних умовах більша частина населення може лише мріяти про таке життя, проте кожен прагне його. Дуже часто у сім'ї збираються значні кошти лише для того, щоб дати престижну освіту дітям, забезпечити таким чином їх майбутнє. Отже, рівень доходу, який приносить професія на пряму впливає на її популярність та престиж.

Отже, для зацікавленості молоді в отриманні професійних знань менш престижного характеру потрібно забезпечити рівень заробітної плати цих професій на рівні, достатньому для нормального життя. В таких умовах значно знизиться рівень розмежування між спеціальностями, і їх поділ на престижні та менш престижні.

Розділ II. ПРОФОРІЄНТАЦІЙНА РОБОТА ЗІ СТАРШОКЛАСНИКАМИ

2.1. Форми та методи профорієнтаційної роботи зі школярами

Закінчення старшого шкільного віку визначається моментом вступу до вищих навчальних закладів. За останні роки актуальність проблеми вибору професії зростає. Початок навчання характеризується різноманітними складностями та проблемами, які виникають перед випускниками і пов'язані з якісно новою, складною соціальною роллю, яку вони починають виконувати. Тому надзвичайно важливо вчасно і правильно скерувати підлітка у правильному напрямку на нелегкому шляху професійного самовизначення, допомогти йому знайти себе і своє покликання.

Проблема профорієнтаційної роботи з молоддю в сучасних умовах є однією з гостро актуальних не тільки з точки зору розв'язання власне виробничих завдань, але передусім якнайповнішого розкриття творчого потенціалу кожної людини. Гуманізація цілей навчання і виховання підростаючого покоління, що становить собою магістральну лінію перебудови в сфері народної освіти, передбачає всебічний розвиток особистості вихованців, вияв ними творчості, ініціативи і самостійності, зокрема при виборі майбутньої професії. На цьому ґрунті загострюється потреба у вивченні обдарувань учнів, їх інтересів та схильностей, а також дослідження умов, за яких ці інтереси та схильності перетворюються на дієві мотиви професійного самовизначення.

Старший школяр знаходиться на порозі вступу в самостійне життя. Перед учнями старшого шкільного віку виникає необхідність самовизначення, вибору свого життєвого шляху, як завдання першорядної життєвої важливості. Вибір професії стає психологічним центром ситуації розвитку старших школярів, створюючи в них своєрідну внутрішню

позицію. Для того щоб успішно проводити роботу з профорієнтації, важливо знати, які установки й особистісні особливості того або іншого учня.

Профорієнтація - це спосіб знайти соціально схвалювані сфери самоствердження для підлітка; визначення старшокласників своєї майбутньої професії. Профорієнтація, будучи цілісною системою, складається з взаємозалежних підсистем (компонентів), об'єднаних спільністю цілей, задач і єдністю функцій. Вивченням цього питання займалися такі вчені, як Д. Супер, Е.А.Климов, Р. Хейвігхерст, Дж. Холланд, Йовайши, Рой, І.Конов, Р.М. Шаліонов, Н.Л. Іванова, С.Е. Феськіна, Н.В. Комусова, Н.В. Кузьміна та інші.

Основним джерелом поповнення трудових ресурсів у всіх сферах виробництва в сучасних умовах є випускники шкіл, тому профорієнтаційна робота з учнями, особливо випускниками загальноосвітніх шкіл, є такою важливою.

Випускнику школи нелегко уявити собі потребу виробництва в кадрах, дослідити запити суспільства на ту чи іншу професію, спрогнозувати свою майбутню професійну діяльність, побачити свої реальні можливості працевлаштування, зрозуміти специфіку тієї чи іншої професії, правильно оцінити свої нахили та здібності.

Дослідження психологів вказують, що 50% здібностей людини передається по спадковості (окремі вчені вважають, що 80%). Інтелект дитини формується до 10-12 років, тому психологу чи вихователю необхідно знати все, що може впливати безпосередньо чи опосередковано на розвиток дитини. Психолог повинен мати інформацію про батьків дитини, про умови, в яких зростає дитина, про взаємини в сім'ї, соціальні установки, духовно-моральну атмосферу тощо [27].

З іншого боку, статистика доводить, що продуктивність праці працівників, які за своїми якостями відповідають вимогам професії, в

середньому на 20-40% вища, ніж у тих, хто цим вимогам не відповідає, а серед працівників, які часто змінюють місце роботи, 40% це ті, що обрали роботу не за здібностями. Із сказаного вище зрозуміло, чому такою важливою є профорієнтаційна робота саме із школярами і чому цей напрямок навчально-виховної роботи ніколи не втратить своєї актуальності [27].

Для успішного здійснення профорієнтації, зокрема для реалізації виділених вище завдань, необхідно, щоб профорієнтаційна робота проводилась комплексно, у тісному взаємозв'язку сім'ї, школи, вузу тощо.

Відповідальність за організацію профорієнтаційної роботи в школі несе директор, який відповідає за:

- планування та прогнозування розвитку профорієнтації, її актуальності в умовах сучасної школи;
- розробку змісту профорієнтаційної роботи з учнями;
- готовність випускників школи до свідомого професійного вибору;
- створення кабінету профорієнтації;
- вивчення професіограм;
- вивчення особистості кожного учня з метою надання допомоги у його подальшому професійному самовизначенні;
- налагодження контактів з батьками для вироблення спільного рішення щодо майбутньої долі кожної дитини.

В кожній школі створюється рада з профорієнтаційної роботи, яка працює під безпосереднім керівництвом директора. До цієї ради входять заступник директора з навчально-виховної роботи, класні керівники та вчителі-предметники випускних класів, представники підшефних підприємств та профтехучилищ, з якими співпрацює школа [22].

Завідувач кабінетом (як правило психолог), підтримує зв'язок з усіма вчителями школи, проводить з ними семінари та консультації

Профорієнтаційну роботу на різних рівнях у школі проводять:

- вчителі-предметники;
- класні керівники;
- шкільний лікар;
- психолог;
- соціальний педагог.

До неї залучаються батьки та засоби масової інформації. Важливо, щоб у кожному класі був профорієнтаційний куток, а у школі - навчально-методичний кабінет.

Профорієнтація як важлива складова усієї навчально-виховної роботи в школі повинна проводитися усім педагогічним колективом. Вчителі-предметники повинні включати в систему опитування та під час пояснення нового матеріалу відомості професійного характеру, зокрема, вчителі розповідають, де можна застосувати знання з даного предмету, людям яких професій вони необхідні, ознайомлюють учнів з різними видами трудової діяльності.

Так, в процесі широкої загальної політехнічної та гуманітарної підготовки, протягом усіх 12 років навчання в школі, відбувається підготовка учнів до вибору професій, з урахуванням їх особистісних схильностей, здібностей та суспільних потреб, анкетування та соціологічні опитування (див.додаток).

Профорієнтаційна робота в школі повинна проводитись систематично і поетапно, починаючи з I по XII клас.

Перший етап - знайомство зі світом професій (1 -III класи), основне завдання якого - сформувати правильне емоційне ставлення до праці, сформувати бажання займатися корисною справою, відповідально ставитися до дорученої справи, якісно виконувати доручену роботу; діти знайомляться з найбільш. популярними професіями, професіями своїх батьків;

Другий етап - знайомство з професіями свого регіону (V-VII класи), де основним завданням є врахування специфічних, характерних для даного економічного регіону потреб у кадрах та задоволення цих потреб. Діти повинні знати, де і які знання вони зможуть застосувати у своєму регіоні, щоб не лише задовольняти потреби регіону у спеціальностях, але й сприяти його розвитку у тих галузях, які ще мало розвинені.

Третій етап - формування стійких професійних інтересів (8-9 класи), надання допомоги у виборі навчання після закінчення середньої школи II ступеня (9 класів), зокрема, чи продовжувати навчання в профтехучилищі або в будь-якому іншому середньому спеціальному навчальному закладі, чи в 10-12 класах середньої загальнотехнічної школи і правильно вибрати профіль навчання в старіших класах.

Особливе значення на цьому етапі має курс „Основи вибору професії”, під час якого учні знайомлять з класифікацією професій Клімова і за допомогою тестування з’ясовують, до якої сфери професійної діяльності вони мають схильність.

Четвертий етап — Вибір профілю навчання та вивчення предметів вибором, допоможуть з’ясувати, наскільки правильним був вибір учнів, чи професійно важливі якості та стан здоров’я учня відповідають вимогам тієї професійної діяльності, яку вони планують обрати. Основне завдання - надання допомоги учням в самооцінці своїх психофізіологічних якостей, здібностей і інтересів з метою остаточного самовизначення у професійному виборі [22].

Таким чином, форми профорієнтаційної роботи зі школярами можуть бути найрізноманітніші, зокрема це:

1. профінформаційна, профагітаційна та профпропагандистська діяльність учителів-предметників в процесі викладання своїх дисциплін, коли учитель будує викладання своєї навчальної дисципліни під кутом зору її можливого застосування в тій чи іншій професії. Учитель зосереджує

увагу дітей на тому, де і в яких сферах людської діяльності можна застосувати знання з дисципліни, яку він викладає. Такий вид профорієнтаційної роботи має великі можливості, оскільки формування у школярів стійкого інтересу до того чи іншого предмету чи навчальної дисципліни має безпосередній вплив на вибір професії в майбутньому. Формування інтересу позитивно впливає на розвиток пізнавальних здібностей дитини, спонукає до глибшого вивчення самої навчальної дисципліни, відвідування факультативних занять тощо.

2. Профінформаційний урок, під час якого здійснюється:

- а) активізація інтересу до вивчення і вибору професії;
- б) виховання активного і відповідального ставлення та здійснення свідомого самостійного вибору професії;
- в) стимулювання до самовиховання професійно значущих якостей особистості.

Профінформаційні уроки проводяться в рамках програми профінформаційного курсу "Основи вибору професії" або «Основи психологи та профорієнтації»

3. Професіографічна зустріч - один із способів вивчення професії, який передбачає зустріч з представником певної професії, що знайомить дітей зі змістом своєї професійної діяльності, описує вимоги професії до психологічної сфери особистості. Даючи аналіз своєї професійної діяльності, представник тої чи іншої професії обов'язково повинен зупинитися на таких питаннях як:

- а) Чим приваблює професія?
- б) Чому ця професія не кожному до вподоби?
- в) Які вимоги висуває професія до того, хто збирається обрати ту чи іншу професію?
- г) Чому не всі можуть справлятися з завданнями, які ставить перед ними професійна діяльність?

д) Якими особистісними рисами необхідно володіти та які індивідуальні якості необхідно розвивати, щоб успішно працювати в даній сфер.

Професіорграфічна екскурсія - це елемент профінформаційної роботи, який передбачає екскурси на підприємства, в організації, профтехучилища, середні спеціальні та вищі навчальні заклади, зокрема під час проведення днів "відкритих дверей" у цих закладах. Метою такого заходу є ознайомлення учнів із структурою сучасного підприємства, організації чи закладу, технікою, технологією, організацією праці сучасного виробництва. Крім того, на основі побаченого учні будуть мати можливість самостійно робити аналіз професій, сформувати своє особисте ставлення до певної професії.

5. Професіографічне дослідження - передбачає самостійну діяльність учнів з метою пошуку інформації про певну професію. Вивчення професії відбувається за такими параметрами:

- а) загальні відомості про професію;
- б) характеристика процесу праці;
- в) санітарно-гігієнічні умови праці;
- г) вимоги професії до фізичної та психічної сфери людини;
- д) вимоги до професійної підготовки.

6. Організація вечорів-зустрічі з представниками роз'їзних професій;

7. Бесіди, диспути, усні часописи, присвячені вивченню професій;

8. Організація конкурсів "Кращий за професією";

9. Виготовлення фотоальбомів, підготовка рефератів;

10. Демонстрація й обговорення фільмів та телепередач профінформаційного змісту;

11. Участь школярів у факультативах та предметних гуртках, пов'язаних з професіями, які діти збираються обрати у майбутньому;

12. Організація виробничо-господарських об'єднань школярів, шкільних ферм, трудових об'єднань старшокласників тощо [22].

Профорієнтаційні методи вивчення школярів:

- педагогічне спостереження,
  - анкетування;
  - бесіда-інтерв'ю;
  - тести;
  - педагогічний експеримент тощо.
- аналіз документів (особових справ, результатів медичних обстежень, класних журналів тощо) та продуктів діяльності, творчих робіт учнів, зокрема малюнків, творів на вільну або задану тему тощо;
- аналіз практичних дій учнів в школі, в громадських місцях, сім'ї;
  - метод узагальнення незалежних характеристик;

Важливу роль в організації і проведенні профінформаційної роботи відіграють навчально-методичні кабінети профорієнтації в школах, профтехучилищах, міжшкільних навчально-виробничих комбінатах.

2.2. Шляхи оптимізації профорієнтаційної роботи з учнями старшого шкільного віку

Незважаючи на те, що підліток може бути досить повно орієнтований у світі професій і в нього відсутні суб'єктивні розбіжності між оцінками значущості і надійності інформації про сферу праці з її щирою цінністю, проте він може зробити помилку при виборі професії. Визначені складності тут пов'язані з труднощами самооцінки, самосприйняття підлітком власних особливостей. Складним для підлітка виявляється правильне усвідомлення власних інтересів і схильностей, того, що на суб'єктивному рівні досить чітко зв'язано з позитивними переживаннями, досить яскраво позитивно пофарбовано.

При здійсненні профорієнтаційної роботи варто пам'ятати, що прийнято розрізняти інтереси і схильності. Ці явища не тотожні, хоча між ними існує визначений взаємозв'язок. Інтерес може стати джерелом формування різних нахилів. Наприклад, багато людей люблять музику, цікавляться нею. Однак, одні схильні до виконавської діяльності, інші — до мистецтвознавчого, треті — до педагогічного. Гарні виконавці не завжди бувають гарними педагогами. Фізик-теоретик, фізик-експериментатор, викладач фізики — усі вони, безсумнівно, цікавляться фізикою. Але їхня діяльність і схильності різні.

Таким чином, згідно тверджень Комінко С., допомагаючи усвідомити підлітку сферу його інтересів, необхідно звертати увагу і на ту діяльність, що у рамках виявленого інтересу краще дається підлітку, у більшому ступені для нього позитивно емоційно пофарбована [25].

Інтереси можуть бути дуже динамічними, мінливими. У ході формування особистості вони так само можуть розвиватися, поглиблюватися, збагачуватися, як і підмінюватися іншими. Схильності — більш стабільні утворення, вони в більшій мірі відображають здатності людини.

І батьки, і педагоги намагаються допомогти підлітку усвідомити себе. Для цього вони використовують різні способи: часто пропонують підліткам ознайомитися зі спеціальною літературою на вибір професії, журнальними статтями з описом особливостей особистості людини, самі характеризують особистість підлітка, фіксують увагу підлітка на тих чи інших проявах його індивідуальності, консультують дитину з психологом.

Природно, що усвідомлення особливостей власної особистості викликає в підлітка утруднення. Складності самосприйняття збільшуються для підлітків відсутністю в них повноцінного понятійного апарата, необхідного для самопізнання на рівні, що відрізняється від повсякденної свідомості. Це свідчить про необхідність поглибленого знайомства підлітків з основними поняттями, використовуваними в літературі з питань вибору професії, тому що інтуїтивне освоєння підлітками їхнього змісту чревате прикрими непорозуміннями при наступному застосуванні. І тут неоціненна роль спецкурсів по психології для підлітків і юнаків.

Різноманітна інформація, зібрана учнем, про різні аспекти трудової діяльності дозволяє підліткам і їхнім вихователям виявити, краще усвідомити особливості професії в тому чи іншому конкретному випадку. Природно, що вибір професії, виявлення її особливостей, відповідність внутрішньому бажанню — досить складний і тривалий процес. При цьому типові помилки багато в чому можуть бути пов'язані з недостатнім рівнем критичності підлітка. Низький рівень критичності (якщо він спостерігається в підлітка) не дозволяє йому в повному обсязі виявити і дати об'єктивну характеристику власного ставлення. На цьому тлі бачення проблеми як би спрощується, а до варіантів можливих рішень ставляться поверхневі вимоги.

При побудові планів одержання професійного утворення необхідно орієнтувати підлітків на глибокий аналіз їхньої реальної ситуації, формувати в них реалістичні чекання у відношенні можливості

задоволення найбільш важливих потреб молодшої людини на різних етапах професійного становлення. Соціологи виявили, що в дівчат у цілому більш ідеалізоване, чим у юнаків, уявлення про сферу праці. Наступний життєвий досвід, зміна демографічного статусу помітно змінюють оцінки багатьох професій. Профілактика наступних розчарувань складається у формуванні правильних уявлень про професію на ранніх етапах вибору трудового шляху.

Зразкова схема вивчення обраної професії по аспектах:

1. Загальні зведення про професію:

- значення і поширення професії на ринку праці;
- перспективи розвитку професії, її соціально-суспільна значимість.

2. Характеристика процесу праці:

- сфера (область) діяльності;
- основні професійні обов'язки фахівця, робочі операції;
- робоча поза, засоби праці, пристосування, інструменти [4].

Для того, щоб уникнути помилок під час вибору професії, слід опанувати такий метод, як аналіз професій, який є складовою частиною моделі процесу професійного самовизначення особистості. Формула моделі процесу професійного самовизначення : "образ-я" + світ професій + практична спроба сил = усвідомлений вибір.

Сутність методу полягає у вивченні змісту професій за допомогою здобутих знань, систематизації інформації про ту чи іншу галузь діяльності.

Аналіз професій передбачає вивчення умов праці, знання і розуміння соціально-економічних факторів, які безпосередньо впливають на людину, що займається тим чи іншим видом діяльності. Для забезпечення усвідомленого вибору школярами майбутньої професії необхідно ввести в навчально-виховний процес освітнього закладу спеціальний курс з основ вибору професій.

Щоб профорієнтаційна робота зі школярами була ефективною, кожен психолог повинен дотримуватись таких методологічних принципів:

- *принцип свідомості*, який передбачає аналіз як об'єктивних, так і суб'єктивних умов вибору професії. Вільний вибір - це самостійно прийняте особистістю рішення. Реалізація даного принципу передбачає обізнаність молодого людини у всьому, що стосується обраної нею професії, усвідомлення того, що необхідно знати й уміти, щоб успішно реалізувати себе в професійній діяльності. Вона повинна знати, які психічні та психофізіологічні вимоги пред'являє до неї професія, наскільки її індивідуальні психологічні та психофізіологічні особливості відповідають вимогам обраної нею професії. Людина, яка обирає ту чи іншу професію або спеціальність, повинна бути обізнана з умовами праці та рівнем заробітної плати, з перспективами професійного росту та можливістю задоволення житлово-побутових потреб, а також з тим, де і протягом якого часу можна здобути дану професію. Людині, яка професійно визначається, бажано попередньо спробувати себе в обраній професії, відчути себе в процесі діяльності, ознайомитися з відповідною літературою, щоб зорієнтуватися, чи зможе вона протягом тривалого часу займатися даним видом діяльності.

- *принцип самостійності* передбачає право кожної молодого людини самостійно, без втручання сторонніх, обирати майбутню професію. Згідно з принципом самостійності, педагогічне керівництво і контроль сім'ї, школи, професійних навчальних закладів, виробництв, громадськості здійснюється лише на рівні порад. Надаючи допомогу молодій людині у вивченні її інтересів, схильностей і здібностей, ніхто з них не втручається в сам процес самовизначення. Остаточне право у виборі професії залишається за молодого людиною. Рішення вона приймає самостійно. Розумне педагогічне керівництво дорослих покликане допомогти молодій людині збалансувати свої потреби і можливості з потребами держави.

- *принцип свободи вибору* передбачає право кожного на власний вибір професії, рівність у можливостях, які *держава* повинна гарантувати кожній людині. [6]

Свобода вибору немає нічого спільного зі стихійністю і самоплином. Професійний вибір передбачає, з одного боку, урахування індивідуально-психологічних особливостей та стану здоров'я молодої людини, а з другого - урахування потреб народного господарства та інтересів суспільства. В кінцевому результаті, дитина, за допомогою дорослого, усвідомивши сильні та слабкі сторони своєї особистості та зваживши свої власні потреби та потреби суспільства, скориставшись своєю свободою, має можливість самостійно прийняти рішення.

Підсумок

Визначення престижу високоінтелектуальних професій у старшокласників є достатньо складною темою, що включає дослідження ряду аспектів, а саме: вікові психологічні особливості молоді, соціологічні проблеми освіти і виховання, вплив колективу, сім'ї та інше.

Результати, виявлені у процесі дослідження, дозволили зробити узагальнюючі висновки. Аналіз досліджень, проведених за останні роки, показують, що в старшокласників зустрічається уже тверда установка при виборі професії, хоча, звичайно, можуть бути і коливання. Це спостерігається в тому випадку, коли кілька професій подобаються одночасно, мається конфлікт між схильностями і здібностями, між ідеалом у виборі професії і реальних перспектив (учень бажає навчатися в вузі, а успішність низька). На вибір професії впливають і думки інших людей: інтерес, батьки радять інше, товариш - третє. Старших школярів завжди хвилює проблема вибору, і вони ведуть з цього приводу розмови з однолітками і з навколишніми дорослими.

Аналіз результатів соціологічних опитувань 2006-2007 рр. учнів загальноосвітніх шкіл, проведеного спеціалістами Державного центру зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України, дає можливість зробити висновок про те, що шкільна молодь недостатньо орієнтується у світі професій, незнайома із вимогами сучасного ринку праці, що є наслідком незадовільного рівня профорієнтаційної роботи та недостатньої компетентності практичних психологів у в загальноосвітніх школах (де вони є в штаті). Помітна і така тенденція: переважна частина сучасної молоді уникає здобуття робітничих професій і найперше орієнтується на сфери діяльності, пов'язані з розподілом та перерозподілом фінансових і матеріальних ресурсів. Якщо ця ситуація збережеться й надалі, реальною стає загроза безробіття, а відтак необхідність перевчатися на ті професії, що мають попит на ринку праці.

Особливим попитом серед молоді сьогодні користуються професійні спеціальності такі, як менеджер, юрист, економіст, дещо нижче стоять спеціальності перекладача, психолога і т. п. Більшість старшокласників схильні думати, що дані професії носять, як правило, суто інтелектуальний характер, але при цьому автоматично забезпечують високий рівень матеріального доходу, надають певний соціальний статус, дозволяють досягти добробуту.

Для зацікавленості молоді в отриманні професійних знань менш престижного прикладного характеру потрібно забезпечити рівень заробітної плати цих професій на рівні, достатньому для нормального життя. В таких умовах значно знизиться рівень розмежування між спеціальностями, і їх поділ на престижні та менш престижні.

Профорієнтаційний вибір школярів розвивається передусім у напрямку посилення довільності, зростання можливостей свідомого керування та збільшення обсягу смислової, словесно-логічної пам'яті. Змінюється співвідношення можливості і потреби у тій чи іншій професії.

Профінформаційна та профконсультаційна робота з молоддю набуває особливої актуальності на етапі завершення учнями середньої освіти. У ранньому юнацькому віці загострюються потреби молодшої людини у самопізнанні, самоусвідомленні і саморозумінні, актуалізуються процеси особистісного, соціального і професійного самовизначення. Проблема професійної орієнтації молоді в тому числі і учнів загальноосвітніх навчальних закладів різко поглиблюються.

Основним завданням профорієнтаційної роботи є допомога сформувати у старшокласників ефективне рішення яке вплине на вибір професії та буде віддзеркалювати як індивідуальні так і суспільні потреби.

Якщо підліток вибирає професію випадково, то це потім викликає небажані наслідки для нього. Необґрунтований вибір професії може поставити людину перед фактом, що у неї відсутні передумови до

виконання трудових функцій за обраною професією. Наслідком цього може бути низька продуктивність праці, помилки і брак в роботі. А це в свою чергу викликає незадоволення обраною професією і починає пригнічуючи діяти на людину, що може призвести до психічних розладів. Але невдалий вибір професії стосується не тільки самої особи – це має велике значення і для суспільства. Вимушена зміна професії через помилку при її виборі, необхідність у переучуванні та перекваліфікації потребують певних витрат та відволікають працездатну людину від участі у суспільному виробництві. Внаслідок цього суспільство зазнає відчутних матеріальних втрат.

Ми визначили такі шляхи оптимізації профорієнтаційної роботи зі старшокласниками: побудова профорієнтаційної роботи на основі врахування вікових особливостей учнів; конструювання пізнавального профорієнтаційного матеріалу на основі принципів системності, послідовності й наступності; застосування активних методів навчання та виховання в профорієнтаційній роботі, реалізація творчих зв'язків класного керівника з батьками і в роботі; вчителями-предметниками.

У процесі розвитку суспільства життя показало, що людина працює найбільш ефективно тільки тоді, коли зміст праці відповідає її інтересам та ціннісним орієнтаціям особистості. Кожна професія ставить перед людиною певні вимоги, які визначаються її специфікою і змістом. Люди, які не мають здібностей до обраної професії і, тим більше, високоінтелектуальної, яка потребує особливих вмінь та навичок, не тільки оволодівають нею із значними труднощами, але й показують гірші результати, частіше допускають помилки і прорахунки в процесі своєї роботи. Тому суспільство має завжди бути зацікавленим в можливості кожної людини ще під час навчання у школі визначитись у тій галузі трудової діяльності, де б вона змогла якнайповніше проявити свої здібності та реалізувати свої наміри у свідомому виборі професії.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про вищу освіту». Науково-практичний коментар / За заг. Ред. В.Г.Кременя. - К., 2002. – С10.
2. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии: Перевод с нем.-М., 1995.-296 с.
3. Адамів Г.С., Парасюк І.А. «Пізнай себе», - Броди – 2003. –С.50-57.
4. Балл Г.О. Психолого-педагогічні засади професійної орієнтації школярів //Професійна діагностика /Упорядник Т.Гончаренко. - К.:Ред. Загальнопед. газ., 2004. - 120с. - С.4-19.
5. Борисова Е. М. Профессиональное самоопределение: личностный аспект: Автореф. докт. дис. - М, 1995. – 64 с.
6. Борисова Е.М., Гуревич К.М. Психологическая диагностика в школьной профориентации //Вопросы психологии. -1988. - № 1.
7. Борисова Е.М., Логинова Г.П. Индивидуальность и профессия. - М, 1991. – 93 с.
8. Боровский А.Б., Потапенко Т.М., Щёкин Г.В. Система методов профессиональной ориентации. Кн.П. Методики профориентационной работы (приложение): Учебно-метод. пособие. - К.: МЗУУ, 1993. – 164с.
9. Вишневський О.І. Теоретичні основи педагогіки: Курс лекцій. Дрогобич, Відродження, 2001. – 83 с.
- 10.Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учебное пособие для студентов вузов. - 2-е изд., переаб., доп., - М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
- 11.Казміренко В.П. Програма дослідження психо-соціальних чинників адаптації молодшої людини до навчання у ВНЗ та майбутньої професії. - //Практична психологія та соціальна робота. - 2004.- №6. - с.76-78.
- 12.Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения. - Ростов-на-Дону, 1996.

13. Козловский О.В. Как правильно выбрать профессию: методики, тесты, рекомендации. – Донецк: “БАО”, 2008. – С. 23.
14. Коропецька О.М., Хрущ О.В. Психологічні основи профорієнтації. -Ів-Франківськ, 2003. - 96 с.
15. Коць М.О. Мотивація професійного самовизначення першокурсників – майбутніх психологів// Практична психологія та соціальна робота. – №9. – 2007. – С.57.
16. Кряж І.В. Психологічні основи профконсультування та профвідбору: Навчально методичний посібник. – Х.: Видавництво Харківського національного університету ім. В.М. Каразіна, 2001. – 57 с.
17. Нестеренко Г. Можливості самореалізації особистості в контексті синергетичної моделі вищої освіти// Вища освіта України. - 2004. - с.20-26.
18. Основи практичної психології: Підручник / В.Панок, Т.Титаренко, Н.Чепелєва та ін. -К.: Либідь, 1999. -536с.
19. Павлютенков Е.М. Формирование мотивов выбора профессии. – К.: Школа, 1994. – С. 34
20. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: Учеб. для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений/ С.А. Смирнов, И.Б.Котова, Е.Н. Шиянов и др.; Под ред. С.А. Смирнова. – 4-е изд., испр. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 286 с.
21. Психологія особистості: Словник-довідник. / За ред. П.П.Горностая, Т.М.Титаренко. - К.: Рута, 2001. - 320 с.
22. Система профорієнтаційної роботи в школі. / Під ред. Сметаніна Д.А. та ін. - К.: Либідь, 2001. -160 с.
23. Спеціалістів вистачає. Бракує робітників. / «День» , 2007.- С.3-5.
24. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. - К.: Либідь, 2003. - 376 с.

25. Уніят С, Комінко С. Вибір професії або задача з багатьма невідомими. - Тернопіль: Підручники і посібники, 1997. - 87 с.
26. Федоришина І.Л. Умови забезпечення вибору професії як життєвої цінності // Психологія: Наук-метод. зб. - К.: Освіта. - Вип.40. -1993. - С.53-63.
27. Чорна І. М. Психологічні особливості організації профорієнтаційної роботи в школі. - Тернопіль: ТДШ. - 1995. -76 с.

Додатки

Вивчення професійних намірів старшокласників

Дайте відповіді на запитання (потрібне підкреслити).

1. Чим ви думаєте займатися після закінчення школи:

- а) продовжити навчання у ВНЗ (якому?);
- б) вступити до ПТУ, технікуму, середнього спеціального навчального закладу;
- в) піти працювати на виробництво (яке?);
- г) поєднувати роботу (яку?) з навчанням (яким?);
- д) не знаю чим буду займатися.

2. Якій професії, спеціальності ви хотіли б себе присвятити?

3. Які вимоги, на вашу думку, ця професія ставить перед людиною:

- а) необхідні загальні якості особистості;
- б) необхідні спеціальні якості особистості.

4. Які вимоги висуває обрана вами професія до здоров'я людини? Як ви оцінюєте вашу професійну придатність за станом здоров'я?

5. Якими ви уявляєте умови праці обраної вами професії?

6. Як ви готуєте себе до обраної професії:

- а) працюєте над розвитком системних знань, умінь та навичок, необхідних для даної професії;
- б) виховуєте в собі загальні позитивні якості (працелюбність, самостійність у праці, наполегливість тощо);
- в) розвиваєте спеціальні якості, необхідні для обраної професії.

7. Де виявляються ваші позитивні якості:

- а) в школі на уроках;
- б) у гуртках;
- в) у позашкільних закладах;
- г) вдома; д) не знаю.

8. Чи знаєте ви, де можна отримати підготовку до обраної професії?
9. Де ви читали про обрану професію:
- а) в художній літературі;
  - б) у науково-популярній;
  - в) у спеціальній.
10. З ким ви мали бесіду про обрану вами професію:
- а) з учителем;
  - б) з батьками;
  - в) з товаришами-ровесниками;
  - г) із старшими товаришами, які мають цю професію;
  - д) ні з ким не мав бесіди.
11. Чи знаєте ви, що до обраної вами професії є близькі, споріднені з нею, якими ви могли б оволодіти? Якщо знаєте, назвіть їх.
12. Коли ви обрали професію? Чи були зміни у вашому виборі? З яких причин ви міняли свій вибір?
13. Якщо ви досі не обрали професію, то з яких причин?
14. Ваше рішення з вибору професії остаточне, чи ви можете ще передумати?
15. Хто справив на вас найбільший вплив у виборі професії:
- а) батьки;
  - б) вчителі;
  - в) працівники виробництва;
  - г) товариші;
  - д) хтось інший?
16. На що ви орієнтувались, обираючи професію:
- а) принести користь суспільству;
  - б) ця професія престижна;
  - в) хороша зарплата;
  - г) цікава та змістовна робота;

д) робота відповідає моїм можливостям.

17. Що, на вашу думку, необхідно, щоб бути хорошим спеціалістом:

а) працювати на виробництві;

б) закінчити ПТУ;

в) закінчити технікум;

г) закінчити ВНЗ;

д) випробувати себе в даній професії.

18. які матеріали і про яку професію ви хотіли б мати у своїй школі (бібліотеці)?

19. На яких уроках учителі розповідають про професії та як часто?

20. Які екскурсії на виробництво вам найбільше сподобались?

21. Які зауваження виникли у вас після екскурсії:

а) щодо організації праці;

б) щодо бесіди про професію;

в) щодо умов виробництва;

г) щодо умов технічного процесу;

д) інші зауваження.

22. Скільки за останній рік було зустрічей з представниками різних професій, які з них викликали в у вас найбільший інтерес?

23. Як вам краще працювати:

а) індивідуально;

б) з товаришами;

в) в групі.

24. Ким би ви хотіли бути в професійній групі:

а) виконавцем;

б) організатором;.

25. В яких предметних гуртках ви берете участь? В яких ще хотіли б займатися в школі та поза школою?

26. В яких факультативних заняттях ви берете або хотіли б брати участь?

27. Якою галуззю знань та вмінь ви захоплюєтесь:

- а) про природу;
- б) про науку;
- в) про мистецтво;
- г) про техніку;
- д) про людину.

Обробка отриманих даних

Якісний аналіз відповідей дасть старшокласнику знання про загальні життєві плани, (1, 6, 17, 27), захоплення та професійні наміри (2, 11, 12, 13,, 20, 23, 24, 25, 26), знання про обрану професію (3, 4, 5, 11) та оцінювання школярем своєї придатності до неї (7,14), про оцінювання роботи педагогів та старшокласників щодо професійного самовизначення (6, 8, 9, 10, 15, 18, 19, 21, 22).

Анкета інтересів

Ця анкета дає змогу вивчити переважні інтереси як прояви прагнень особистості. Чи подобається вам:

1. Урок математики?
2. Гра «Щасливий випадок»?
3. Читати художні твори?
4. Збирати гриби, ягоди?
5. Слухати гру на музичних інструментах, спів?
6. Відвідувати виставки та художні галереї?
7. Читати книжки, журнали про подорожі?
8. Спостерігати, як будують будинок, прокладають дорогу, ремонтують водопровід?
9. Відвідувати спортивні змагання?
10. Зустрічатися з товаришами, грати в різні ігри?

- 11.Брати участь у шкільних олімпіадах з математики?
- 12.Займатися історією на уроках в школі?
- 13.Складати вірші?
- 14.Спостерігати за життям птахів, комах?
- 15.Учитися співати і грати на музичних інструментах?
- 16.Малювати олівцями, фарбами?
- 17.Дивитися телевізійні передачі про подорожі?
- 18.Розглядати моделі планерів, кораблів, іграшки?
- 19.Дивитися по телевізору спортивні передачі?
- 20.Організовувати у школі цікаві справи?
- 21.Читати книги про видатних математиків?
- 22.Відвідувати виставки, які розповідають про історію? 23.Розповідати про різні випадки, які сталися з вами чи іншими людьми? 24.Садити кущі та дерева й доглядати за ними?
- 25.Вивчати ноти?
26. Збирати квіти й komponувати букети та композиції з них? 27.Ходити в турпоходи з метою вивчення рідного краю?
- 28.Урок праці в школі?
- 29.Читати книги та статті спортивного змісту?
- 30.Спілкуватися під час перерви з товаришами?
- 31.Відвідувати виставки комп'ютерної техніки?
- 32.Читати книги на історичну тематику?
- 33.Розгадувати літературні кросворди?
- 34.Розводити акваріумних рибок?
- 35.Танцювати під музику?
- 36.Дивитися передачі про картини художників?
- 37.Слухати розповіді про подорожі?
- 38.Ходити на виставки дитячої творчості?
- 39.Відвідувати спортивну секцію?

- 40.Проводити канікули в таборі відпочинку?
- 41.Змгатися з товаришами, хто швидше розв'яже задачу чи приклад?
- 42.Дивитися фільми й телепередачі про далеке минуле?
- 43.Урок мови та літератури?
- 44.Утримувати вдома тварин і піклуватися про них?
- 45.Дивитися телевізійні музичні передачі?
- 46.Читати про життя та творчість художників?
- 47.Урок географії?
- 48.Робити вдома дрібний ремонт меблів, посуду, господарських речей?
- 49.Урок фізкультури?
- 50.Дивитися телевізійні передачі про спілкування та стиль життя (наприклад «Табу»)?
- 51.Розв'язувати складні задачі з математики?
- 52.Колекціонувати старовинні речі?
- 53.Писати замітки в газету?
- 54.Вирощувати рослини на городі?
- 55.Колекціонувати фотографії композиторів, співаків, музикантів?
- 56.Милуватися красивими пейзажами?
- 57.Колекціонувати фотографії та листівки про природу, людей, міста?
- 58.Знаходити дерев'яні, металеві відрізки, дротини і зберігати їх про всяк випадок?
- 59.Збирати фотографії відомих спортсменів?
- 60.Допомагати товаришам у виконанні домашнього завдання?
- 61.Допомагати товаришам з математики?
- 62.Вивчати історію своєї сім'ї та родини?
- 63.Писати листи знайомим і друзям?
- 64.Допомагати товариству охорони природи?
- 65.Слухати спів птахів?
- 66.Піклуватися про те, щоб було гарно в квартирі?

- 67. Їздити з батьками в інші міста?
- 68. Читати в газетах і журналах розділи «Умілі руки»?
- 69. Робити фіззарядку?
- 70. Ходити в гості до товаришів і запрошувати їх до себе?